

УДК 811.161.2'25:82-2

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ДРАМАТУРГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Вікторія Матюша

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті подається аналіз доробку українських вчених у царині перекладу драматургії (з 60-х років ХХ ст.). До розгляду взято статті Г. Кочура, В. Коптілова, Г. Некряч, дисертаційні дослідження Н. Бідненко, В. Грицуненка, М. Новикової.

Ключові слова: драматургія, віршована драма, переклад, жанрово-стильова домінанта, асиметрія.

Виразна специфіка драматургічних творів (напр., поєднання чинників вербального і візуального мистецтва), особливості їхньої текстової організації вирізняють роботу перекладачів у цій царині літератури на тлі загального перекладного процесу, спонукають до використання прийомів, актуальних для іншомовного відтворення тільки цього виду художньої словесної творчості. Хоча переклад драматургії не був виділений, як окремий напрям досліджень у перекладознавстві, проте українські науковці заклали ґрунтовні підвалини розвитку цього літературного жанру.

Так, перші кроки у цьому напрямку були зроблені видатним перекладачем-практиком Г. Кочуром у статті „Шекспір в Україні” (1968). Проаналізувавши здійснені М. Рильським та В. Веєром українськомовні переклади трагедії В. Шекспіра „Король Лір”, дослідник прийшов до висновку про можливість існування двох типів перекладу драми: *академічний переклад* з коментарями для глибокого осмисленого читання, і *театральний*, розрахований на миттєве сприйняття. Однак другий варіант перекладу, на думку Г. Кочура, неминуче призводить до спотворення художніх особливостей першотвору. Вчений наголошував на тому, що необхідність двох варіантів перекладу драматичного твору (текст для читання і сценічна редакція) не повинна спрощувати переклад, ставити його на шлях полегшеного переказу першотвору [4, с. 53-54].

Особливості перекладу віршованої класичної комедії, докладно розглядає М. Донський у статті „Як перекладати віршову класичну комедію” (1970) [3]. Ретельний аналіз перекладів французької комедії XVIII ст. (твори Реньяра, Скаррона, Мольєра), комедій В. Шекспіра, іспанської комедії „золотого віку” (твори Лопе де Веги і Тірсо де Моліни) підтверджує думку дослідника, що „(...) перекладач класичної п'єси зобов'язаний прагнути максимально повно відтворити намір драматурга, який писав іншою мовою в іншому столітті” [3, с. 187]. Очевидно, що тезу не варто прив'язувати до часової константи. Точність відтворення задуму драматурга має бути основною метою перекладача незалежно від часу написання і часу перекладу драматичного твору. Практичні рекомендації М. Донського є цікаві як для теоретиків драматичного перекладу, так і для перекладачів-практиків, але, на жаль, його висновки фрагментарні, не творять цілісної системи.

1980 рік стає плідним на дисертаційні дослідження, які торкаються питання перекладу драматургії. Так, цій проблематиці приділяє увагу М. Новикова у своїй дисертації „Проблеми індивідуального стилю в теорії художнього перекладу (стилістика перекладача)” (1980), де теоретичні проблеми перекладу висвітлено через взаємодію творчих індивідуальностей перекладача й автора оригіналу [7]. Спираючись на результати аналізу перекладу М. Рильським класичних французьких трагедій „Сід” П. Корнеля, „Федра” Ж. Расіна та „Мізантроп” Ж.-Б. Мольєра дослідниця умотивовано стверджує, що при перекладі віршованої драми слід враховувати деякі „вузлові моменти”, зумовлені специфікою жанру віршованої драми: 1) перекладач повинен опанувати *сценічну природу вірша*; 2) необхідно передати в перекладі *сценічний підтекст*; 3) перекладач повинен правильно *вितлумачити першотвір*; 4) слід дотримуватися *функціональної відповідності лексики перекладу й оригіналу* в діалогах тощо [7, с. 8].

І хоч висновки М. Новикової стосуються здебільшого перекладів віршованої драми, загалом вони мають цінність також для створення методики аналізу й оцінки драматичних творів та їх відповідності оригіналові.

Окремі аспекти дослідження драматичного перекладу подані в дисертації В. Грицутенка „Кокні і фразеологія як засоби створення сатиричної прагматики художнього тексту (на матеріалі „Неприємних п'єс” Б. Шоу й їх українських перекладів)” (1980) [2]. Дослідник простежив систему мовних засобів, які є основою сатиричної прагматики п'єс Б. Шоу (функція парадоксальної афористики, подвійна актуалізація, використання фразеологізмів в іншомовній формі, розмовної лексики), а також висвітлив проблему сприйняття і відтворення перекладачами авторської прагматики. На цій підставі він зробив висновок, що „(...) адекватність відтворення перекладачами емоційно-оцінного впливу п'єс забезпечується відтворенням комбінації лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників сатиричного смислу, що закріплюється у змісті та формі п'єс” [2, с. 23].

Під іншим кутом переклад драми розглядає В. Коптілов у своїй статті „Особливості перекладу драматургії” (1982) [4]. Він розглядає особливості перекладу віршованого драматичного твору і зосереджує основну увагу на збереженні вихідної форми оригіналу (принцип еквілінеарності, згідно з яким кількість рядків в оригіналі та в перекладі однакова) [4, с. 80-113]. Для наочності дослідник проводить порівняльний аналіз українських і російських перекладів з першоджерелом: трагедія В. Шекспіра „Король Лір” у перекладах М. Рильського та Т. Щепкіної-Куперник; трагедія Ф. Шиллера „Підступність і кохання” в перекладах Ю. Назаренка та Н. Ман, драма „Розбійники” в перекладах Б. Тена та Н. Ман. На підставі мовностилістичних, ритміко-інтонаційних особливостей перекладу драматичного твору, його синтаксису та лексики В. Коптілов робить висновок про те, що при інтерпретації п'єси необхідно зберегти „природність мови”, а для досягнення цієї природності перекладач повинен мати більшу свободу й бути менш прив'язаним до кожного окремого слова [4, с. 94]. Вагомим внеском у розвиток теорії та практики драматичного перекладу став навчальний посібник „Стиль автора і стиль перекладу” (1988) [8], присвячений проблемам жанрової специфіки перекладу загалом і драми зокрема. Автори пропонують розглядати специфіку перекладу різножанрових творів через поняття „ЖСД” (жанрово-стилістична домінанта, термін Є. Макаренка) як інваріанта вихідного тексту відносно усіх його можливих перекладів [8, с. 28]. Жанрово-стилістична домінанта перекладного твору поєднує такі поняття, як хронотоп, композиція, система персонажів, способи вираження авторської позиції, образно-експресивні засоби, фонетичний, лексичний, морфологічний контексти.

На прикладі аналізу п'єси В. Шекспіра „Річард III” в перекладі В. Донського та Б. Тена продемонстровано доцільність виділення таких жанрово-стилістичних

домінант перекладу драми: 1) в аспекті вимовляння – *легковимовність і синхронність сприйняття*; 2) в аспекті стилю – *стилізованість мови*; 3) в аспекті контакту з глядачами – *емоційний вплив на реципієнта* [8, с. 27-35].

Крім цього, дослідники підкреслюють також специфіку драматичного твору як тексту, призначеного і для читання, і для постановки, умотивовують необхідність тісної співпраці перекладача й театру. Незважаючи на незначний обсяг практичної частини цього посібника (здебільшого віршовані тексти) в ньому розроблено досить чіткі критерії характеристики перекладів не лише віршованої драми, а й інших драматичних форм. Проте в посібнику не розмежовано поняття жанру й роду, замість яких впроваджено поняття ЖСД. Розгляд перекладу драматичного твору, на наш погляд, лише в такому ракурсі є обмеженим. Крім того, укладачі не розглядають драматичний переклад з точки зору його цілісної відповідності оригіналу.

Серед сучасних досліджень, присвячених перекладній драмі, варто відзначити дисертацію Н. Бідненко „Драма в аспекті художнього перекладу (на матеріалі українських і російських перекладів п'єси Б.Шоу „Учень диявола” (2001) [1]. Автор намагається узагальнити напрацювання попередників і наголошує, що виявлення жанрово-родових параметрів драматичного твору є абсолютно необхідним на певному етапі вивчення особливостей перекладу таких творів. Так, питання про зв'язки драми і театру корелює з проблемою співвідношення текстів п'єси для читання і для сценічної інтерпретації в перекладі, а також із проблемою стилізованості драматичного мовлення; питання про здатність драми моделювати культуру, яка її породжує, – з проблемою відтворення в перекладі національно-історичної своєрідності першотвору; особливості мови драми – з проблемою відтворення авторського стилю в цільовому тексті, а також із специфікою адекватного відтворення в перекладі авторської позиції, підтекстів тощо. Підсумовуючи спостереження щодо специфіки драми як літературного роду в перекладознавчому аспекті, Н. Бідненко визначає так її характерні риси: 1) орієнтованість на сценічну інтерпретацію як вираження іманентної театральної природи драми; 2) втілення у драмі динамічних сторін буття, а відтак здатність драматургії моделювати культуру, яка її породжує; 3) поліфункціональність мови драми, її сценічність (тобто така властивість, яка уможливорює акустичне сприйняття тексту драми); стилізованість драматичної мови, її здатність задіювати різні засоби літературної виразності, зокрема проявляти змістовно-підтекстову інформацію тощо [1, с. 6-7].

Можна цілковито погодитися з автором у тому, що ці характеристики драми як літературного роду визначають специфіку перекладу драматичного тексту, а в сукупності вони актуалізують проблему цілісності перекладацької інтерпретації драматичного тексту. Здійснивши аналіз п'єси Б. Шоу „Учень диявола”, дослідниця констатує наявність у ній іманентних властивостей – і сценічності, і читабельності. На цій підставі вона стверджує, що при перекладі драми не варто діаметрально розмежовувати поняття „переклад для читання” і „переклад для сценічного втілення”, оскільки на обидва варіанти перекладу драми впливають загальнородові особливості драми. Відтак, сприйняття читача і глядача збігаються в головному: драматичний твір має сприйматися як естетична цілісність, в якій несуттєвого тексту, другорядних зауважень не існує [1, с. 8]. Крім того, на нашу думку, важливим нюансом будь-якого драматичного твору є можливість його майбутньої постановки, на відміну від прози чи поезії, що зумовлює неможливість розділення його на епічний та драматичний твір.

Специфічна природа драматичної мови полягає в тому, що вона зорієнтована на вимовляння актором і слухове сприйняття глядачем. Орієнтованістю драматичного тексту на сценічне втілення зумовлюються й вимоги до перекладу драматичного

мовлення. Їх Н. Бідненко, на відміну від авторів книги „Стиль автора і стиль перекладу”, розглядає у чотирьох аспектах: 1) в аспекті вимовляння: *легковимовність реплік*, оскільки текст розрахований на декламування актором; 2) в аспекті сприйняття – *синхронність сприйняття і розуміння тексту глядачами (читачами)*, миттєвість глядацької реакції; розгортання перекладачем семантичних контекстів (змістовно-підтекстової інформації); 3) в аспекті стилю – *стилізованість мови драми*, тобто особлива емоційна виразність, індивідуалізація мовленнєвих партій персонажів, збереження метафоричного характеру реплік і їх нетотожності побутовому діалогу; 4) в аспекті емоційного впливу на адресата – *збереження в перекладі найважливіших змістових концептів вихідного тексту*, чим і визначається цілісність твору; експресивне забарвлення реплік, вплив персонажів на читачів або глядачів, спілкування між персонажами, множинність сприйняття [1, с. 9].

Важливим здобутком дослідження Н. Бідненко став функціонально-комунікативний розгляд літературного тексту в системі “автор – художня дійсність – твір – реципієнт”, до якої включено особистість перекладача і процес трансформації художнього тексту засобами іноземної мови. Простежено чинники, що впливають на процес перекладу драматичних творів, а також закономірності, які виникають при цьому. Водночас обмеженість джерельної бази (одна п’еса) не дає змоги зробити узагальнені висновки щодо суто перекладацьких стратегій та рішень при перекладі творів драматичного жанру.

Новий практичний підхід до перекладу драматичних творів запропонований у праці Т. Некряч „Види асиметрії при перекладі драматичного діалогу” (2005), у якій авторка-перекладач вводить в активний перекладознавчий обіг поняття асиметрії у перекладі драматичних творів [6]. Дослідниця зауважує, що неспівмірність систем різних мов (на рівні фонетики, граматики, лексики, семантики, стилістики) у перекладі призводить до так званої *асиметрії* – розбіжності мовних знаків. Це зумовлює необхідність пошуку такого відповідника, який найповніше розкриває авторський задум.

Т. Некряч виділяє 3 типи асиметрії при перекладі драматичних творів: *системну, експлікативну і ситуативну* [6, с. 191]. Системна асиметрія пов’язана із неспівмірністю мовних систем і зустрічається в будь-якому перекладі незалежно від жанру і стилю. Експлікативна асиметрія – це зазвичай стислі внутрішньотекстові коментарі й пояснення, що допускаються у тексті реплік для повнішого розуміння авторської інтенції. Ситуативна асиметрія передбачає широкий спектр замінів, здатних викликати в цільовій аудиторії реакцію, аналогічну сприйняттю того чи того елемента у вихідній аудиторії. Ситуативна асиметрія – розбіжність між оригіналом і перекладом, обумовлена конкретною текстуальною ситуацією драматичного твору. Такий підхід дозволяє чітко структурувати перекладацькі стратегії при інтерпретації іншомовного драматичного твору, а також пояснити доречність чи небажаність певних відхилень від оригіналу.

На наш погляд, саме асиметрія при перекладі драматичних творів як засіб збереження адекватності авторського задуму в перекладі може стати основою методики аналізу та практики драматичного перекладу.

Ціла низка плідних і різнобічних теоретичних досліджень перекладу драматургії створює підґрунтя для практичного аналізу перекладених творів. Задля визначення співвідношення цілісності оригіналу та перекладу ми пропонуємо використовувати „рамку адекватності” (термін наш – В.М.) та різноманітні типи асиметрій.

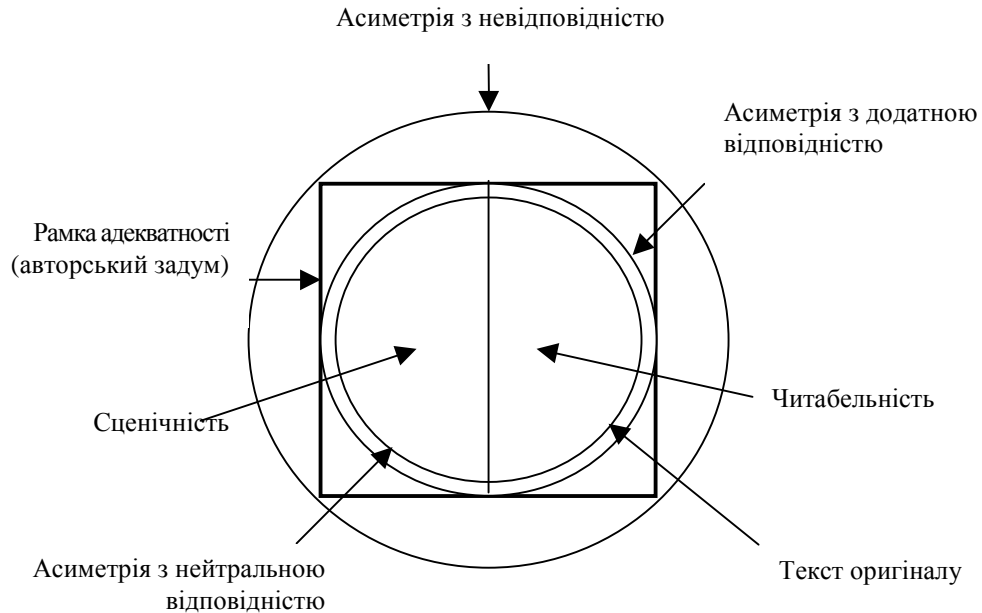

Рис. 1. Багатовимірна модель оцінки перекладної адекватності драматургічного твору

Цілком очевидно, що авторський задум (рамка адекватності) ширший за оригінал, а оскільки драматичний переклад передбачає граничну чіткість, то асиметрію, внаслідок якої найповніше розкривається авторський задум, пропонуємо вважати „асиметрією з додатною відповідністю”. Натомість асиметрію, яка виходить за рамку адекватності й суперечить чи спотворює авторський задум, кваліфікуємо як „асиметрію з невідповідністю”. Відхилення перекладача від оригіналу, які пов’язані з його творчою індивідуальністю і не впливають на авторський задум, визначаємо як „асиметрію з нейтральною відповідністю”.

Наведена вище схема також має на меті унаочнити неможливість і недоцільність поділу перекладів на орієнтовані на „сценічність” та „читабельність”, оскільки це складники єдиної художньої цілісності.

Доробок українських вчених у перекладі драматургії засвідчує, що, сформовані ними постулати та принципи, можуть слугувати за основу вітчизняної теорії перекладу драматичних творів. Напрацювання подальших критеріїв аналізу драми, як окремого виду тексту, сприятиме поглибленню цієї галузі перекладознавства та покращення якості перекладів.

1. Бідненко Н.П. Драма в аспекті художнього перекладу (на матеріалі українських і російських перекладів п'єси Б. Шоу „Учень диявола” : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с. 2. Грицуненко В.И. Кокни и фразеология как средства создания сатирической прагматики художественного текста. (на материале „Неприятных пьес” Б.Шоу и их украинских переводов): автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. – К., 1980. – 18 с. 3. Донской М. Как переводить стихотворную классическую комедию? // Мастерство перевода. – 1970. – Сб. 7. – С. 186-216. 4. Коптілов В.В. Особливості перекладу драматургії // ”Хай слово мовлено інакше...” : [статті з теорії, критики та історії художнього перекладу]. – К.: Дніпро, 1982. – С. 80-113. 5. Кочур Г. Шекспир на Україні / Григорий Кочур // Мастерство перевода. – 1968. – С. 51-55. 6. Некряч Т.С. Види асиметрії при перекладі драматичного діалогу // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2006. – Вип. 9. – С. 191-196. 7. Новикова М.А. Проблемы индивидуального стиля в теории художественного перевода. (Стилистика переводчика) : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук „Теория языкознания” – Л., 1980. – 27 с. 8. Новикова. М.А. , Лебедь О.Н. , Лукинова М.Ю. и др. Стиль автора и стиль перевода: [учеб. пособие] . – К.: УМКВО при Минвузе УССР, 1988. – 64 с.

ТЕОРІЯ ПЕРЕВОДА ДРАМАТУРГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕВОДОВЕДЕННІ

Викторія Матюша

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті приведено аналіз наробок українських учених (с 60-х років ХХ в.). Розглядаються статті Г. Кочура, В.Коптілова, Т.Некряч, дисертаційні дослідження Н. Бідненко, В. Грицуненко, М. Новикової.

Ключевые слова: драматургія, стихотворна драма, переклад, жанрово-стилістическа домінанта, асиметрія.

THEORY OF DRAMA TRANSLATION IN UKRAINIAN TRANSLATION STUDIES

Viktoriya Matiusha

Taras Shevchenko National University in Kyiv

The paper focuses on the achievements of Ukrainian scholars in the realm of translating works in the literary genre of drama shedding light on the research of varied caliber that began to appear in the 1960s and provided a comprehensive framework for the assessment of many-layered inter-literary and inter-language adequacy.

Key words: drama, versed drama, translation, dominants of genre and style, asymmetry.

Стаття надійшла до редколегії
10.11.2008 р.

Статтю прийнято до друку
20.03.2009 р.